

ПЕРЕВОДЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В ПРОЦЕССЕ ФОРМИРОВАНИЯ СОВРЕМЕННОГО ЧУВАШСКОГО ПИСЬМЕННОГО ЯЗЫКА

С. Гюзел

УДК 811.512.111

Благодаря вкладу исследований в сфере перевода, которые были систематизированы во второй половине XIX века, мы доказываем, что создание чувашского литературного языка связано с его собственными письменными работами в конце того же века. В данной статье исследуются и интерпретируются такие темы, как использование языка в переводах, диалектная база переводов, трудности, возникавшие в процессе перевода, их вклад в развитие чувашского языка до 1917 года.

Ключевые слова: чувашский язык, деятельность в сфере перевода на чувашский язык, алфавит, чувашский письменный язык, чувашская историческая лексикология

1. Giriş

Her medeniyet gelişip yükselmek için diğer medeniyetlerin birikimlerine gereksinim duyar. Bu söz konusu birikim üzerinde gelişen yeni medeniyet ise kendisinden sonra ortaya çıkacak ardılına kaynaklık eder. Bütün kültürlerden süzölmüş insanlık tecrübesinin ortak birikimi olarak tanımlayabileceğimiz medeniyetin yaygınlaşması noktasında ise çeviri faaliyetleri tarih boyunca önemli bir görev üstlenmiştir. Antik Yunan medeniyetinin oluşum sürecine Sümer, Mısır ve Fenike medeniyetleri, 10. yüzyıl İslam medeniyetinin ortaya çıkışına ise Yunan, Hint, Fars medeniyetleri yapılan çeviriler aracılığıyla kaynaklık etmişlerdir [1, s. 52]. Avrupa'da 17. yüzyıl ile birlikte milletlerin siyasal ve kültürel birlikler hâlinde ortaya çıkmasının, Orta Çağ boyunca bütün milletlerin ortak malı olan Arap ve Latin edebiyatları yerine müstakil edebiyat dillerinin tesis edilmesi düşüncesini ortaya çıkardığını görüyoruz. Fransa, İngiltere, Almanya, Rusya ve diğer Batı ülkelerinin kendi medeni uyanışlarını gerçekleştirmek için hararetle bir çeviri işine başlamaları da söz konusu fikrin bir yansımasıdır [2, s. 221]. Medeniyetin taşıyıcısı olan bu çevirilere konu olan kaynak dil, Eski Yunan'dan 16. yüzyıla kadar önce Yunanca sonra Latince iken, tarihî ve siyasal koşulların da etkisiyle yerini sırasıyla Fransızca ve İngilizceye bırakmıştır [3, s. 73]. Bu nedenle 19. yüzyıl Avrupası'nda çevirilerin büyük oranda Fransızcadan yapılmasını, Tanzimat aydınlarının da aynı yolu izlemesini olağan karşılamak gerekir [4, s. 285-286; 2, s. 243-263].

Yazımızı ilgilendiren yönüyle, Çuvaş Türklerinin medeni uyanışlarına büyük bir hız katan ilk çevirileri Rusça üzerinden yapmaları da yine anılan tarihî ve siyasal koşullarla ilgilidir. Çarlık rejiminin

bizzat dâhil olduğu bir sürecin ürünü olan ilk Çuvaşça çevirilerin büyük bir kısmının Hristiyan din adamlarınca gerçekleştirilmesi ve çevirilere konu olan malzemenin dinî içerik taşıyan metinlerden oluşması dikkat çeken önemli bir ayrıntıdır. Bu durum Çarlık yönetiminin uzun asırlar boyu denediği ancak kayda değer bir başarı sağlayamadığı azınlık halkların Hristiyanlaştırılması çalışmalarında gelişen yeni bir aşamayı da ortaya koymaktadır. Çeviri etkinliklerini üstlenen din adamları, temel anlamda dinî bir bütünleştirme amacı taşımış olsalar da, çalışmaları birtakım farklı sonuçların ortaya çıkışına da zemin hazırlamıştır.

Çalışmamız, 18. yüzyılın ilk yarısından 1917 Bolşevik İhtilaline kadarki zaman diliminde gerçekleştirilen çeviri faaliyetleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu yazıda, söz konusu çeviri etkinliklerinin kimlerce gerçekleştirildiği, çeviriler sırasında ne tür güçlüklerle karşılaşıldığı, çevirilerdeki dil kullanımı, çevirilerin Çuvaş yazı dilinin temellendirilmesi sürecinde hangi alanlara nasıl katkılar sağladığı gibi konuların aydınlatılması amaçlanmaktadır.

2) Çeviri Faaliyetlerine Genel Bir Bakış

Çuvaşçanın telif edebî ürünlere sahip, olgun bir yazı dili hâline gelmesini hazırlayan gelişmeler, 18. yüzyıldan 20. yüzyıl başına uzanan bir süreçte gerçekleşmiştir. İlgili zaman diliminde beliren çalışma ve denemelerin tekâmülü noktasında ise, çeviri faaliyetlerini üstlenen kişi ya da okulların/ekollerin katkıları son derece önemli olmuştur.

Çeviri etkinliklerine ait ilk tecrübeler övgü içerikli dizeler ile birtakım dinî metin parçalarının çevirisinden oluşurken, sonraki yıllarda farklı konulara ilişkin metinlerin çevirileri de yapılır hâle gelmiştir. Söz konusu övgü dizelerinin büyük bir

kısımının beraberinde Rusça tercümelerinin de verilmesi, bunların Çuvaşça bilmeyenler için düşünülmüş olması ihtimalini de doğurduğu için ilgili metinlerin çeviri olup olmadıkları konusu tartışmalıdır. Bu belirsizlik nedeniyle Oğuzhan Durmuş *18. Yüzyıl Çuvaşçasının Söz Varlığı* adlı kitabında, bu metinleri “Övgü Sözleri ve Çeviri Metinler” başlığı altında değerlendirmiştir [5, s. 42]. Biz de söz konusu metinlere ihtiyat kaydı ile çeviri yayınlar arasında yer verdiğimizizi belirtmeliyiz. 18. yüzyıldaki çevirilerin önemli bir kısmını oluşturan bu övgü sözleri muhtelif tarihlerde yazılmış altı adet metin parçasından oluşmaktadır. 1767 yılında yazılan altı dizelik ilk şiir parçasının 1769 yılında basılması ardından, sırasıyla 1782, 1787, 1788, 1795 ve 1797 yıllarında beş adet övgü sözünün daha çeşitli kitapların içinde yayımlandığına tanık oluyoruz [6, s. 65-70]. Bu metinler hacim bakımından oldukça kısa olsalar da, Çuvaşçanın yazı tarihi için büyük önem taşımaktadırlar.

18. yüzyıla ait çeviri etkinliklerinde dinî metinlere ilişkin yayınlara gelindiğinde ise birkaç ismin öne çıktığını görüyoruz. Bunlardan ilki 1733 yılında *Otçe Naş* [Rabbin Duası] duasını Çuvaşçaya çevirtmiş ya da kaydettirmiş olan Gerhard Friedrich Müller’dir. Araştırmacının II. Kamçatka Ekspedisyonu sırasında gerçekleştirdiği düşünülen bu çalışma, ilerleyen yıllarda farklı isimlerce yeniden neşredilecektir.

G. Müller ile başlayan dinî metin çevirilerinin sonraki yıllarda Çulhula Çeviri Okulunca sürdürüldüğünü görüyoruz. Bünyesinde birçok önemli ismin faaliyet gösterdiği bu okulun tesisine önyak olan çalışma döneminin Çulhula piskoposu Dmitriy Semenov Rudnev (Damaskin)’in hazırladığı *Rusça-Tatarca-Çuvaşça-Mordvaca-Marice* sözlük olarak kabul edilmektedir. Okulun kurucusu ise sözlüğün Çuvaşça ve Tatarca kısımlarının redaktörlüğünü yapan, ayrıca sözlerin Rusçadan Çuvaşçaya çevriminde Grigoriy Rojanskiy, İvan Rusanovskiy, İvan Tatinskiy gibi isimlerle görev alan Yermey Rojanskiy’dir [7, s. 62; 8, s. 83].

İlgili sözlükte yer alan dört adet Çuvaşça dua metnini çevirdiği de düşünülen Rojanskiy’i Çuvaş dili ve edebiyatı için unutulmaz yapan çalışması ise Damaskin’in isteği üzerine tercüme ettiği *Kısa Katehizis* [Kısa İlmihal] adlı dinî metindir. Hristiyanlığın dinî prensiplerinin öğretilmeye çalışıldığı 33 soru ve 33 cevaptan oluşan bu metnin Çuvaşça çevirisi 1788 yılında 34 sayfa hâlinde tamamlanmış olmasına rağmen, ancak 12 yıl sonra 1800’de kitap olarak yayımlanabilmiştir [9, s. 89]. 18. yüzyılın ikinci yarısında şekillenen Çuvaş ya-

zılı kültürüne ait çalışmaların tamamında adı bulunan Rojanskiy’in bu çalışması, Çuvaş Türklerinin dillerinde basılan ilk kitap olması yönüyle oldukça önem taşımaktadır. Yazarın ayrıca, aynı yıl çevirisini tamamladığı *Otçe Naş* [Rabbin Duası] metni ile 1788-1791 yılları arasında Çulhula piskoposluğunda eğitim gören öğrencilere Çuvaş Türkçesini öğretmek amacıyla hazırladığı, Bakmeister’den tercüme edilen cümle örneklerinden oluşan *Sumahzam /Reçi dlya perezvodu na çuvaşskiy yazık* [Çuvaşça Çeviriler İçin Sözler] adlı iki yayını daha bulunmaktadır [9, s. 68; 10, s. 3-9]. Çulhula Çeviri Okulunun faaliyetleri yalnızca Y. Rojanskiy’in çalışmaları ile sınırlı kalmamıştır. Grigoriy Rojanskiy ve İvan Rusanovskiy gibi isimlerce gerçekleştirilen bazı dua çevirilerini de söz konusu okulun faaliyetleri arasında anmak gerekir.

18. yüzyılın sonunda Çulhula’daki Çuvaş yerleşimlerinin Kazan ve Simbirk’e bağlanmasının ardından Çulhula’daki piskoposluk için Çuvaşça önemini kaybetmiş, Çuvaşçaya ilişkin çeviri çalışmaları da yapılamaz duruma gelmiştir. Böylelikle ilk çevirilerin büyük bir kısmına imza atan Çulhula Çeviri Okulu, dolayısıyla da Yermey Rojanskiy faaliyetlerine son vermiş, Kazan, Çuvaşça çeviri etkinliklerinin yeni merkezi olmuştur. Çalışmalarında Çulhula Çeviri Okulu’nun geleneklerini sürdüreceği olan bu merkez için ise Kazan Akademisi mezunlarından oldukça zeki bir genç olan Petr Taliyev görevlendirilmiştir [11, s. 79]. Çuvaş çocuklarının I. Aleksandır için okudukları şiirin de yazarı olduğu düşünülen Taliyev, *Piçikşi Katehizis / Sokraşçennny katehizis* [Kısaltılmış İlmihal] (1803) adlı dinî metin ile *Otçe Naş* [Rabbin Duası] (1791) duasını Çuvaşçaya çevirmiş [7, s. 70-71], ayrıca 1812’de kurulan İncil Toplumu’nun 1820 yılında kardeşlik üyeleri ile gerçekleştirdiği dört İncil çevirisinin redaksiyonunu üstlenmiştir.

19. yüzyılın ilk yarısında P. Taliyev gibi Çulhula Çeviri Okulu’nun geleneklerini devam ettiren bir diğer isim ise Aleksey Mihayloviç Almazov’dur. Kiliselerde vaazların Çuvaşça verilmesi gerektiğini düşünen ve bu doğrultuda Kazan Piskoposluğuna mektuplar yazan Almazov, gerekli izinleri almasının ardından, 1820’de içinde Çuvaşça dinî nasihatlerin bulunduğu *Slovo o hristianskom vospitanii detey* adlı kitabı yayımlamıştır [8, s. 120]. Ayrıca, Almazov’un, Kazan başpiskoposu Serapion’un isteği üzerine Çuvaşçaya çevrilen kilise dualarının, on öğüt ve katehizis (ilmihal) metinlerinin çevirimi olduğu da düşünülmektedir. [11, s. 80].

A. M. Almazov gibi, dinî nasihat türünde öne çıkan bir başka isim ise *Tınlantarsa kılartmal-*

*li bibleyskoy pohhiy*in şohişi şinçen [Açıklamalı İncil Kitabı Tasarısı Hakkında] adlı kitabı ile N. Bazilevskiy'dir. Y. Rojanskiy ve H. Rusanovskiy gibi Çulhula Seminaryasında eğitim almış olan din adamı, İncil'in Çuvaşçaya çevrilmesi gerektiğini savunmuş [8, s. 124], bu doğrultuda da P. Yalblonskiy, Y. Berezin, Y. Federov, S. Dobrosmislov, M. Voznesenskiy ve İ. Lebedev gibi isimler ile Rusya'daki İncil Toplumu bünyesinde gerçekleştirilen çeviri faaliyetlerine katılım göstermiştir [7, s. 74].

Dinî çeviriler söz konusu olduğunda, Almazov ve Bazilevskiy gibi Kırmış yöresinde faaliyet gösteren V. Vişnevskiy'i de anmak gerekir. Makale, sözlük, gramer gibi pek çok türde eser veren yazarın Hotla virenessin çıvaş çilhipe [Çuvaş Dili ile Okuma-Yazma Öğrenmek İstiyorum] (1832), Kiske svyatoy yumahı [Kısa Aziz Masalı], Kiske Katehizis [Kısa İlmihal] gibi çeviri kitapları bulunmaktadır [7, s. 78].

Ayrıca, Stefan Elpidin'in 1858 yılında çevirisini tamamladığı *Kniga hvaleniy ili psaltir*' adlı yayının da, 19. yüzyıl içerisinde gerçekleştirilen önemli tecrübelerden biri olarak dikkat çekmektedir.

*

Buraya dek andığımız isimler, faaliyetleri ile Çuvaş yazı dilinin temellendirilmesi sürecinde kuşkusuz önemli katkılarda bulundular. Ancak yapılan çevirilerin kalitesi ve metinlerin anlaşılabilirliği göz önünde bulundurulduğunda, bunların geliştirilmesi ve yenilenmesi gereken çok da başarılı olmayan çalışmalar oldukları ortaya çıkmaktadır. Bu yönüyle, çeviri dilinin mükemmelleşerek edebî dilin tesis edilmesi sürecinde iki önemli ismin, çalışmalarında geçmiş tecrübelerle kıyaslanamayacak bir düzey tutturdıkları görülmektedir. Bunlar N. İ. Zolotnitskiy ve İ. Ya. Yakovlev'dir.

1867 yılında Çarlık Rusya topraklarında Rus olmayan halklar için açılan okullara ilk kez olarak müfettiş görevlendirilmeye başlanması N. İ. Zolotnitskiy'in eğitim çalışmaları için bir başlangıç olmuştur. Çuvaş okullarının müfettişlik görevine getirilen Zolotnitskiy 1866'da önce Şultalîh Kineki [Almanak] adlı takvimi, daha sonra ise 1867 yılında Çıvaş Kineki [Çuvaş Kitabı] adlı alfabe kitabını yayımlamıştır [8, s. 23]. Rusçadan çevrilen dualar ve metin parçalarının yer aldığı bu kitapların yanı sıra, Zolotnitskiy'in G. Filippov, V. Vasilyev ve M. Dimitriyev adlı öğrencilerince Tatarca ve Rusçadan bazı din kitapları da Çuvaşçaya tercüme edilmiştir. Söz konusu yayınlarla Çuvaş çocuklarının yalnızca okuma-yazma öğrenmesi değil, Hristiyanlık ile tanışması da amaçlanmıştır. Çalışmaları ile kendisinden önceki tecrübeleri daha ileri bir noktaya ta-

şımaya başaran Zolotnitskiy'in faaliyetlerini 1875 yılına değin sürdürebildiğini görüyoruz. Zira kendi tasarladığı sistem çerçevesinde bir eğitim anlayışının gayri Rus okullarında uygulanması gerektiğini düşünen N. İlminskiy, Zolotnitskiy'i Çuvaş okullarının müfettişliği görevinden almış, yerine ise İ. Ya. Yakovlev'i getirmiştir.

Kurucusu olduğu Simbirsk Çuvaş Okulundan yetişen öğrencileri ile birlikte gerçekleştirdiği çalışmalarla kendisine kadarki çeviri anlayışını tamamen değiştiren İ. Ya. Yakovlev, yalnızca dinî metinlerin değil, farklı yazın türlerine ait birçok kitabın yayımını da yapmıştır. Yazarın imzasını taşıyan dinî çevirilerin adları ve yayın yılları şöyledir: Çin Tın Kineki [Gerçek Din Kitabı] (1872), Matfey Şirnî Evangelî [Matta'nın Yazdığı İncil] (1873), Mın Kun Kİllisem [Büyük Gün Duaları] (1873), Çin Tın Kineki [Gerçek Din Kitabı] (1873), Markpa Luka Şirnî Evangelisem [Markos ve Luka'nın Yazdığı İnciller] (1874), Aval Hunî Sımahın tata Şinî Sımahın Sivaplı İstori [Eski Ahit'in ve Yeni Ahit'in Faydalı Tarihi] (1876), Şülti Turrımırpa Turî Amişiyin Tıp Çirkü Uyavısem [Yukarıdaki Tanrımızla Tanrının Annesinin Başlıca Kilise Kutlamaları], İoann Şirnî Tasa Evangelî [Yuhanna'nın Yazdığı Kutsal İncil] (1880), Matfey, Mark, Luka, İoann Şirnî Tivatî Evangelî'yi [Matta, Markos, Luka, Yuhanna'nın Yazdığı Dört İncil] (1895), Psaltir [Zebur] (1901), Apostolsen Şırivısempe Apokalipsis [Havarilerin Mektupları ile Vahiyyer] (1904), Pirin Turrımır İsus Hristos Huni Şinî Sımah [Bizim Tanrımız Hazreti İsa'nın Bıraktığı Yeni Ahit] (1911) [12, s. 87-132].

Öğrencilerinin de katkı verdiği bu dinî çevirileri dışında çok sayıda alfabe kitabının yayımını yapan, D. Filimonov ve A. Petruşevskiy'in *Rasskazı iz Russkoy istorii* adlı tarih kitabı (1882) ile M. Y. Lermontov'un şiirlerini (1908) Çuvaşçaya çeviren Yakovlev [6, s. 44], Çuvaş kültür hayatının pek çok alanı için oldukça önem atfeden birtakım çevirilerin Simbirsk Çuvaş Okulu bünyesinde basılmasına da imkân tanımıştır. Bunlar arasında P. Vasilyev tarafından gerçekleştirilen, içinde L. N. Tolstoy'a ait eğitim yazılarının ve çocuk hikâyelerinin yer aldığı çeviriler ile İ. Stepanov'un imzasını taşıyan A. S. Puşkin, Lermontov, V. A. Jukovskiy, İ. S. Nikitin, A. V. Koltsov, K. F. Rıleyev, İ. A. Krılov, N. V. Gogol gibi Rus klasiklerine ait eserlerin yer aldığı A. Baranov'un *Kniga Dlya Klassnogo Çteniya* adlı kitabının çevirisi ayrıca dikkat çekmektedir [13, s. 21-23].

Faaliyette kaldığı 1873-1917 yılları arasında, Simbirsk Çuvaş Okulunda 750'ye yakın kitap ba-

sılmıştır. Söz konusu rakamın yaklaşık yüzde yetmiş ise çeviri yayınlarından oluşmaktadır.

3. Çevirilerde Yöntem ve Alfabe Sorunu

3.1. Yöntem Sorunu

Modern Çuvaş yazı dilinin tesisi sürecinde açıklamaya çalıştığımız üzere, birçok isim çevirileri ile katkıda bulunmuştur. Ancak söz konusu çevirmenlerin büyük bir kısmının izledikleri yöntemlerin yanlışlığı ya da yetersizliği nedeniyle başarılı olamadıklarını görüyoruz. Çuvaşçanın dil özellikleri ile çelişen bir çeviri anlayışıyla gerçekleştirilen ilk çalışmaların önemli bir kısmında metinlerdeki kelimelerin çevirileri, bağlam içindeki manalarına bakılmaksızın yapılmış, bu da anlam yönünden kopuklukları olan, birbiri ile bağlantısız cümle parçalarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Anlam çevirisinin başarısız olduğu bu yöntemin ürünü olan çeviriler Çuvaş okuyucusunca anlaşılammış, toplumda da beklenen düzeyde bir ilgi görmemiştir [14, s. 9]. Ancak her bir yeni çeviri, yıllar içinde daha başarılı çevirilerin yapılmasının önünü açmış, 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise son derece olgun bir çeviri kültürü ve yazı dili geleneği ortaya çıkmıştır.

Bu genel tabloyu biraz özelleştirerek kişiler ve benimsedikleri çeviri anlayışları düzeyinde konuyu ele aldığımızda söz konusu gelişimin aşamalarını çok daha açık bir biçimde izleyebiliyoruz. Örneğin Y. Rojanskiy, kendisinden önce yapılmış olan dinî çeviri denemelerini birçok kez inceleyerek başarısız gördüğü noktaların tespitini yapmış, çevirilerinde de söz konusu belirlemelerden yararlanarak okuyucunun anlamada zorlanmayacağı, açık bir dil kullanmaya çalışmıştır. Ancak bu yaklaşımını her zaman çalışmalarına taşıyamamış, özellikle soyut anlamlar içeren Rusça sözlerin çevirisinde büyük zorluklar yaşamıştır [7, s. 63]. Rojanskiy ayrıca, orijinal metinlerin dil özelliklerinden kurtulamamış, bu nedenle de Rusçanın dilbilgisi anlayışına göre şekillenen çok da başarılı olmayan çeviriler gerçekleştirmiştir. P. Taliyev ise okuyana karmaşık gelebilecek kavram ve bilgileri anlaşılır bir dil ve sade bir anlatım ile kolaylaştırmaya çalışmış, Rojanskiy gibi meslektaşlarından farklı olarak kelime çevirisi yerine anlamı ön plana çıkaran bir çeviri anlayışıyla çalışmalarını sürdürmüştür. Gerekli olduğunu düşündüğü durumlarda, yeni Çuvaşça terimler yapma yoluna da giden Taliyev'in kendisinden önceki çevirmenlere göre daha başarılı bir çeviri tekniğine sahip olduğu görüyoruz [11, s. 76; 7, s. 71]. Öyle ki, onun *Otçe Naş* [Rabbin Duası] çevirisi hem G. Müller'in hem de Rojanskiy'in

denemelerinden daha iyi bir metin olarak dikkat çekmektedir. Zira diğer *Otçe Naş* [Rabbin Duası] çevirileri Çuvaşça sözdiziminin özelliklerini yansıtmıyorlardı.

İlk çevirilerdeki başarısızlığın temel sebeplerinden birisi de bunların büyük bir kısmının gerekli dil bilim altyapısına sahip olmayan, çeviri konusunda kuramsal ve pratik bilgileri bulunmayan misyoner din adamlarınca gerçekleştirilmiş olmasıydı. Ayrıca söz konusu din adamlarının dinî kitapları kutsal görmeleri, metinlerdeki cümle yapılarını hatta kimi Rusça kelimeleri değiştirme konusunda büyük korku yaşamalarına neden oluyordu. Çuvaşçanın sözdizimi özelliklerinin göz edilmediği, teknik kusurları bulunan çevirilere kaynaklık eden de buydu. Örneğin Stefan Elpidin 1852 yılında çevirdiği *Kniga hvaleniy ili psaltir*' kitabının önsözünde *çtobi* ve *potomu çto* gibi bağlaçları, metnin bütünlüğünü bozmalarına rağmen, çevirinin orijinal biçiminden uzaklaşacağı korkusuyla kullanmak durumunda kaldığını belirtmiştir [11, s. 75-76].

N. İ. Zolotnitskiy de önceki çevirilerin Çuvaşçanın sözdizimine bağlı kalınmadan gerçekleştirildiği, kelime çevrimi yapılması nedeniyle de Çuvaşların düşünce dünyası ile bağlantısız metinlerin ortaya çıktığı fikrindeydi. Bu nedenle çevirilerin gündelik dile uygun bir şekilde yapılması gerektiğini düşünüyordu. Ancak bir din adamı olması nedeniyle belki de, bu düşüncelerini tıpkı Stefan Elpidin gibi çalışmalarına tam olarak yansıtamadı. Zolotnitskiy kendisine kadarki çevirilerle kıyaslandığında, kullandığı dil ve alfabe ile fark yaratıyordu. Ne var ki, birçok uzmana göre *Çıvaş Kineki*nde yer alan dualar doğru biçimde aktarılmamıştı ve bunlarda Hristiyanlığa ilişkin bir şey görmek mümkün değildi [14, s. 13].

Nihayet, İ. Ya. Yakovlev ve Simbirsk Çuvaş Okulunda yetişen öğrencileri, andığımız tecrübelerin ardından söz konusu yöntem sorununu aşan çevirilere imza attılar. Çuvaşçaya en uygun alfabeyle belirlemekle işe başlayan Simbirsk Okulunun üyeleri, Çuvaşçanın cümle yapısını yansıtan, okuyanın rahatlıkla anlayabileceği çevirileri gerçekleştirmeyi başardılar.

3.2. Alfabe Sorunu

İlk çeviri metinlerin anlaşılabilmesinin önündeki belki de en büyük güçlük bunların doğru grafik ile kaydedilememiş olmalarıydı. Bu durum 18. yüzyılın başından 19. yüzyılın sonuna değin kaleme alınan çeviri ya da telif tüm yayınlar için önemli bir sorundu. İlgili sorunun çözüme kavuşturulması noktasında gerçekleştirilen ilk çalışmalar ise sonuç verici değillerdi. Ancak bunlar, Çuvaşçanın

ses özelliklerini yansıtan isabetli çalışmaların gerçekleştirilebilmesi için gereken deneme-yanılma süreçlerini kısaltan önemli katkılardı. Çuvaşçanın ilk dilbilgisi kitabı olan 1769 tarihli *Soçineniya pri nadlejaşçiye k grammatike çuvaşskogo yazıka*'da kullanılan Kiril esaslı yazının hız kazandırdığı bu çalışmalar, Hristiyanlığa ilişkin dinî metin çevirilerinin daha anlaşılır olmasını isteyen din adamlarınca ilerletilmişti.

V. Putsek-Grigoroviç imzası taşıyan ilk dilbilgisi kitabında kullanılan yazı sisteminde а, б, в, г, д, е, ж, з, и, і, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, х, ч, ш, ъ, ы, ь, ѳ, ѵ, э, ю, я, г, дч, ъо, іо şeklinde 35 harf bulunuyordu. Bu alfabe üzerinde gerçekleştirilen birtakım düzenlemeler ile başlayan Çuvaş yazısının mükemmelleştirilmesine yönelik çalışmaların ilki ise Y. Rojanskiy'e aitti. Rojanskiy, 1788 tarihli *Kiske Katehizis* [Kısa İlmihal] çevirisinde, Putsek'in ъо ve дч harflerini kullanmamış g'yi ise r ile değiştirmiştir [11, s. 88].

Soçineniya'daki yazı sistemi üzerinden yeni bir alfabe yapma girişiminde bulunan bir diğer isim olan P. Taliyev, Pıçıkşi Katehizis (1803) çevirisinde ъо ligatürü yerine g harfini tercih etmiş, /ü/ sesinin yazıdaki temsilini ise söz başında *iy*, söz ortasında da ю işareti ile sağlamıştır. Ayrıca bu alfabe denemesinde у, yi ve yі ses birlikleri ъи işareti ile karşılanmıştır. P. Taliyev'in redaksiyonunu üstlendiği 1820 tarihli Çuvaşça İncil çevirisinde de birtakım düzenlemelerde bulunulduğunu görüyoruz. Buna göre, *Soçineniya*'daki g harfi için rr harfleri kullanılmış, r'ise tek başına /g/ sesini belirtmiştir [15, s. 119]. V. P. Vişnevskiy'in Kiske Katehizis (1832) çevirisi de söz konusu alfabe temelinde yazıya geçirilmiştir [11, s. 89].

S. Elpidin'in 1858 tarihli Zebur (*Kniga hvaleniy ili psaltir*) çevirisinde kullandığı harfler temel olarak *Bukvare dlya obuçeniya çteniyu po-çuvaşskiy* (1832) adlı yayınındaki yazı sistemine dayanıyordu. Kendisinden önceki çalışmalarındaki yeniliklerin tamamını yansıtan bu denemede, *Soçineniya*'dan farklı olarak yalnızca ѳ harfi bulunmuyordu. Buna karşın, S. Elpidin'in ѳ harfinden alfabe metinlerinde sık sık yararlandığını görüyoruz [15, s. 119].

Söz konusu çalışmalar önemli birer tecrübe olsalar da, Çuvaşçayı isabetli bir biçimde yazıda temsil edebilme noktasında istenen başarıyı yakalayamamışlardı. Bilimsel ölçütlere göre hazırlanmamış olan bu yazı sistemlerinde büyük bir harf kalabalığı olmasına karşın Çuvaşça /i/, /i/, /ş/ sesleri için herhangi bir işaret bulunmuyordu. N. İ. Zolotnitskiy sorunun çözümü için geliştirdiği Çuvaş-Kiril yazı-

sında, arka damak ünsüzü /g/ için işaretinin kullanılması, *ıгг*, *iy*, harf birlikleri yerine de sırasıyla ö, r, ѳ harflerinin dâhil edilmesi gibi birtakım düzenlemelerde bulunmuş olsa da, bunlar mevcut eksiklikleri gidermekten uzak adımlardı. Bu nedenle de kendisine ait *Çıvaş Kinekî* (1866) ve *Şultalîh Kinekî* (1867) gibi yayınlarının okunuşlarında ciddi sıkıntılar söz konusuydu. Zolotnitskiy'in *Kornevoy çuvaşsko-russkiy slovar*'da (1875) /s/ ve /ş/ ünsüzlerini ayırt etmek için miyakiznak (ь) kullanması oldukça önemli bir gelişmeydi, ancak o da selefleri gibi /i/ ve /i/ ünlülerini belirleyememişti.

Neredeyse iki asır süren Çuvaşçayı yazıya geçirme çalışmaları içinde müstesna bir yere sahip olan Zolotnitskiy'in bu eksikliklerinin ise İ. Ya. Yakovlev tarafından tamamlandığını görüyoruz. 1871 tarihli *Çıvaş açisene şırıva virenmeli kineke* [Çuvaş Çocukları İçin Okuma Yazma Öğrenme Kitabı] adlı yayınında /i/, /i/ ve /ş/ sesleri için Ь, Б ve С' işaretlerini tayin ederek Çuvaşçanın ana seslerini yazıda göstermeyi başaran Yakovlev'in, sonraki yıllarda da mucidi olduğu bu alfabeyi mükemmelleştirme uğraşısı içinde olduğuna tanık oluyoruz [12, s. 51]. Bu kapsamda yazar, öncelikle *Şırıva Virenme Tıtınmallı Kineke* [Okuma Yazma Öğrenmeye Başlama Kitabı] (1872) adlı kitabında ön damak ünsüzlerini diyakritik imi almış harflerle göstermekten vazgeçmiş, ardından da *Bukvar' dlya çuvaş s prisoedineniem russkoy azbuki* (1873) adlı yayınında /i/, /i/ seslerini belirtmek için yararlandığı Ъ, Ь harflerinin yerine Ă, Ę işaretlerini kullanmıştır. Söz konusu çalışmaların ardından başka birtakım düzenleme ve denemeler gerçekleştirilmiş olsa da, temel olarak bunlar Yakovlev'in geliştirdiği alfabadeki harflere yapılan ilavelerden ibarettirler. Bu yönüyle, Çuvaşçanın doğru bir biçimde yazıda temsil edilmesinin İ. Ya. Yakovlev tarafından gerçekleştirildiğini söyleyebiliriz.

4. Çevirilerin Diyalekt Temeli Üzerine

Çuvaşçanın ilk çevirileri gerçekleştirilirken çevirmenlerin hangi diyalekti, niçin temel aldığı sorusunun tek bir cevabı olduğunu düşünmüyoruz. Ancak, 1769 tarihli altı dizelik ilk şiir ile başlayıp İ. Ya. Yakovlev'in çalışmalarına kadar uzanan süreçte, çeviri olsun ya da olmasın tüm yayınlarda yazar ve çevirmen tercihlerinin belirleyiciyi olduğunu görüyoruz. A. A. Alekseyev'in tespitlerine göre ilk çevirilerde her bir çevirmen kendi doğup büyüdüğü yörenin Çuvaşçasının dil özelliklerini dikkate almış, kendi alıştığı konuşma dili ile çevirilerini gerçekleştirmiştir [14, s. 8-9]. Öyle ki, Viryal diyalektinin temel alındığı metinlerde, söz konusu

diyalektin bölgelere göre değişiklik gösterebilmesi nedeniyle birtakım yerel kullanımlara bağlı olarak gelişen dil farklılıklarına da tanık olunabilmektedir.

İ. Ya. Yakovlev'in geliştirdiği çeviri sistemi dışarıda tutulduğunda, ilk çevirilerde belirgin bir Viryal etkisi söz konusudur. Çuvaş yazı dilinin ilk örnekleri arasında yer alan övgü sözleri ile dinî metinlerdeki ünlü tercihleri de bu durumu açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Viryal diyalektine özgü /o/ ünlüsünün hâkim olduğu bu metinlerde, söz varlığı düzeyinde birtakım Anatri unsurları tanıklansa da, bunların çeviri diline esas oluşturacak bir etkileri bulunmamaktadır. Örneğin 1769 tarihli beş dizelik övgü şiirinde *çeçen* "iyi" şeklinde Anatri diyalektine özgü olan bir biçim yer almaktadır. L. P. Sergejev bu durumu, şiirin yazımında Anatri Çuvaşlarından bir kişinin katkı vermesi ile açıklamaktadır [9, s. 18]. Şiirdeki /o/ ünlülü torî, poltîr, çon biçimleri göz önüne alındığında ise bunun Viryal diyalektine ait bir metin olduğu kesinleşmektedir.

G. Müller, T. G. Milkoviç, Y. Rojanskiy, P. Taliyev, V. P. Vişnevskiy, S. Elpidin, N. İ. Zolotnitskiy gibi isimlerin de çalışmalarında /o/ ünlüsünü, dolayısıyla da Viryal diyalektini temel aldıklarını görüyoruz. Ancak daha önce belirttiğimiz üzere her bir araştırmacı Viryal diyalektinin aynı biçimi ile çeviri etkinliğinde bulunmamıştır. Örneğin G. Müller *Otçe Naş* [Rabbin Duası] çevirisini Çeboksarı ve Kazan'daki Çuvaşların konuşma dili ile kaydederken T. G. Milkoviç dua metinlerini Simbirsk'te yaşayan Çuvaşların dili ile oluşturmuştur. Y. Rojanskiy de yine *Kiske Katehizis* [Kısa İlmihal], *Otçe Naş* [Rabbin Duası], *Sumahzam* [Sözler] çevirilerini doğup büyüdüğü Kırmış köyündeki yerel ağza göre şekillendirmiştir. Çevirilerini bağlamdaki anlamı gözetererek gerçekleştiren P. Taliyev ise 1803 tarihli *Piçikşi Katehizis*' [Küçük İlmihal] adlı yayını Murkaş, Yedirne, Hirlî Çutay, Elik yerleşimindeki Çuvaşça temelinde hazırlamıştır.

Buraya kadar andığımız isimlerin çalışmalarını doğup büyüdüğü ya da araştırmada buldukları bölgelerdeki Çuvaşçayı temel alarak gerçekleştirdiklerini görüyoruz. S. Elpidin, N. İ. Zolotnitskiy gibi isimler ise çevirilerinde kullanacakları dilin nasıl olması gerektiği hususunda ayrıca mesai harcamışlardır. Bu nedenle de çeşitli araştırma gezilerinde bulunarak hangi yöresel ağzın çeviri diline uygun olduğunu belirlemeye çalışmışlardır. S. Elpidin *Kniga hvaleniy ili psaltir* (1858) adlı yayının önsözünde söz konusu arayışını şöyle kaydetmiştir:

"Bu Zebur'u Kazan, Simbirsk, Yephü ve Vyatka şehirlerinde yaşayan Çuvaşların dili ile çevir-

dim. Onların dillerindeki farklılıklar yalnızca bazı ünlülerin değişiminden ibaret. Örneğin Yephü şehrindeki Çuvaşlar Torî yerine Turî, poş yerine puş diyorlar. Kazan şehrindeki Çikme yerleşimindeki Çuvaşlar geçmiş zaman eki yerine zarf-fil ekini kullanıyorlar. *kalarî* yerine *kalasa*, *kayrî* yerine *kaysa* diyorlar. Farklılıklar az olsa da bazı temel sözler Kırmış köyündeki Çuvaşların dillerindeki sözler ile değiştirilebilir. Buradaki Çuvaşlar çok eskiden bu yana ormanda yaşıyorlar. Bu nedenle de onların dili Rus, Tatar, Mari ve Mordva dilleri ile karışmamış. Buradaki Çuvaşların dili diğer bölgelerdeki Çuvaşların dilleri ile karşılaştırıldığında hiçbir şekilde değişmeyen saf bir dil. Bu Zebur'u buradaki saf Çuvaşların dili ile çevirdim" [14, s. 8-9].

Açıklamadan da anlaşılacağı üzere, S. Elpidin gerçekleştirdiği Zebur çevirisinde Anatri etkileri sezilen Yephü Çuvaşlarının dillerinden yararlanmış olsa da, esas olarak Kırmış yöresine özgü Viryal diyalektini kullanmıştır. Psaltir'deki /o/ ünlüsünün kullanımı da bunu ortaya koymaktadır.

N. İ. Zolotnitskiy ise ilk çeviri denemelerini Hirlî Çutay, Yetirne, Murkaş gibi yerleşimlerdeki Çuvaşların konuşma dili temelinde gerçekleştirmiştir. Ancak daha sonra gerçekleştirdiği gezilerde Çuvaşların konuşma dilinin 20 kilometrelik aralıklar ile çeşitlendiğini fark etmiş, söz konusu Çuvaş nüfusunu birbirine yakınlaştırmadan ortak bir yazı dili oluşturmanın son derece güç olduğunu tespit etmiştir. Anatri ve Viryal Çuvaşlarının her ikisinin de anlayabileceği metinler oluşturabilme kaygısı ile daha sonra Çuvaşların kalabalık yaşadığı Şirpü, Çikme, Pîva yerleşimlerine geziler düzenleyen Zolotnitskiy, Şirpü'de yaşayan Çuvaşların konuşma dilinin sesletim yönünden temiz, söz varlığı bakımından arı olduğu kanaatine varmış, yazı dilinin temeline yerleştirmek için ilgili diyalektin uygun olduğuna karar vermiştir [14, s. 12; 11, s. 96-98].

Görüldüğü gibi şimdiye dek üzerinde durduğumuz isimler, tasarladıkları ve hayata geçirdikleri çeviri sistemlerini Viryal diyalekti esasında şekillendirmeye çalışmışlardı. Daha önce belirtildiği üzere Viryal diyalektinin bölgelere göre değişen bir diyalekt yapısına sahip olması, metinlerin anlaşılabilirliğinde ciddi sıkıntılar yaratmaktaydı. Hâlihazırda da Zolotnitskiy'in kurguladığı ancak başaramadığı Viryal ve Anatri Çuvaşlarının rahatlıkla anlayabilecekleri ortak bir yazı dilinin eksikliği söz konusuydu. Bu sorunun çözüme kavuşturulması noktasında ise, içinde çeşitli alfabe yayınları, çeviri ders kitapları ve ilk Çuvaşça din kitaplarının yer al-

dığı 1880 öncesi çalışmalarını Pıva yerleşimindeki Anatri diyalektine temellendiren İ. Ya. Yakovlev'in çözüm arayışına girdiğini görüyoruz. Tüm Çuvaş halkının anlayabileceği ortak metinlerin tek bir diyalekten oluşamayacağını anlayan Yakovlev, her iki diyalekten de yararlanacağı bir metot tasarlamıştı. Buna göre:

a) Anatri diyalekti Viryal diyalektinden sözlerle zenginleştirilmiş, Anatri diyalektinde yaygın olan ancak diğer Çuvaş bölgelerinde kullanılmayan Tatarca sözler ayıklamıştır. Yakovlev'in ilk yayınlarındaki *kürşi* "komşu", *uyla-* "düşünmek", yavlık "başlık", *yeşil* "yeşil", *minter* "minder" gibi Tatarcadan kopyalanmış sözlerin söz konusu uygulama sonrasında yerlerini *puskil* "komşu", *şuşişla-* "düşünmek", *tutır* "başlık", *simis* "yeşil", *şitar* "minder" gibi Çuvaşça sözlere bıraktığını görüyoruz [16, s. 138].

b) Çuvaş ağızlarındaki bazı sözlerin sinonim olarak kullanılabileceğini düşünmüş, bunlara aynı metinde yer vererek okurun ilgili sözler arasında anlamsal ilişkiler kurabilmesini sağlamıştır: *hir / uy* "kır"; *şeşen hir / puşi uy* "bozkır"; *hıpar / ulih* "haber"; *çikmek /pusma* "merdiven" vb. [17, s. 70].

c) Halk dilinde yaygın olmayan sözleri edebî metinlerde kullanırken, bunların anlamlarını araç içine aldığı diğer diyalektteki ya da tüm halkın bildiği aynı anlamlı kelimelerle açıklamıştır. O. R. Studentsov, Yakovlev'in yayımladığı 50'nin üzerindeki yayında yaptığı incelemede bu türden 250'ye yakın örnek belirlemiştir: *suhırlı* (sımalallı) "şekerli"; *şutlama* (hisepleme) "hesaplama"; *puhni* (puştarnı) "toplama"; *kürenter-* (hurlantar-) "üzmek"; *miskin* (naçar) "sefil"; *yurlı* (çuhin) "fakir"; *ilem* (hühim) "güzellik"; *imirlık asap* (tamık) "cehennem"; *huriltı* (şurt) "ev" vb. [17, s. 68-69].

İ. Ya. Yakovlev, bu yeni metot sayesinde Anatri diyalektine temellenen, Viryal diyalektinden de katkıların bulunduğu bir ortak yazı dilini tesis etmeyi başarmıştır. 1880 sonrasında, Simbirsk Çuvaş Okulu bünyesinde gerçekleştirilen tüm çeviriler bu yeni diyalekt temelinde gerçekleştirilmiştir.

5. Çeviri Faaliyetlerinin Getirdikleri

5.1. Çeviriden Telif: İlk Edebî Ürünlerin Ortaya Çıkışı

Çuvaşçanın ilk yazılı ürünlerinin büyük bölümünü oluşturan çeviriler, başlarda ağırlıklı olarak dinî yayınlardan ibaret olsa da, ilerleyen yıllar içerisinde farklı türlere ait metin örneklerinin çe-

virileri de yapılır hâle gelmiştir. Bu çeviriler, bir yandan Çuvaşçanın okuyucu kitlesini arttırırken, diğer yandan bazı yetenekli yazar adaylarını edebî faaliyetlere katılma konusunda teşvik etmiştir. Özellikle, Çarlık rejiminin ilkokullarda ana dil ile eğitim yapılabilmesine izin vermesinin ardından, daha küçük yaşlarda pek çok alana ilişkin yayını Çuvaşça ile takip edebilme imkânına kavuşan Çuvaş çocukları arasından birçok yazar, şair ve eğitimcinin yetiştiğine tanık oluyoruz. İlk zamanların teknik kusurlarla dolu çevirilerinin yerini alacak olan olgun çeviri dilinin de yine anılan kuşağa ait olduğu görülmektedir. Büyük bölümü, Simbirsk Çuvaş Okulundan yetişen bu kuşağın çeviriden çok bir *yeniden yazmayı* andıran çalışmaları, Çuvaş yazı dilinin ilk çevirilerinden ilk telif ürünlerine uzanan süreci kısaltan önemli adımlar olarak dikkat çekmektedir.

Yapılan başarılı çeviriler sayesinde yeni türler hakkında bilgi sahibi olan ve edebî ustalıklarını geliştirme fırsatı bulan genç yazar ve şairlerin [13, s. 22]. Çıvaş Halih Yumahisempe Halapisem (Çuvaş Halk Masalları ile Hikâyeleri) adlı kitapta ilk denemelerini yayımlanma fırsatı bulduklarını görüyoruz. Çuvaş edebiyatı için birer klasik olan K. V. İvanov'un Narspi manzum hikâyesi, M. F. Fedorov'un Arşuri baladı ve N. V. Şuppuşşın'ın şiirlerinin yer aldığı bu yayım, Çuvaş edebiyatının Yakovlev sonrasında gelişen yeni edebiyat dili ile kaleme alınan ilk başarılı örnekleri bir araya getirmesi bakımından önem taşımaktadır. Yine, Y. V. Turhan'ın şiirleri, İ. N. Yurkin'in Etem Pırı Tutı ta Kuşi Vişi [İnsanın Boğazı Tok da Gözü Aç] ve Mul [Mal] hikâyeleri ile G. T. Timofeyev'in Tihiryal [Dokuz Köy] adlı denemesini de 1917 öncesi yazın dilinin öne çıkan ürünleri olarak anmak gerekir.

Okullarda Çuvaşça eğitime geçilmesinin yanı sıra Çuvaşça gazete ve dergilerin yaygınlaşması da, çeşitli edebî türlerin gelişimine imkân vermiş, çok sayıda yazar ve şairin yazın eseri yayımlanma fırsatı bulmuştur. Örneğin 1906 yılında yayım hayatına başlayan *Hıpar* [Haber] gazetesi o döneme kadar herhangi bir yerde yazmayan T. Semenov (Tayır Timkki), N. Polorussov (Şelepı), M. Akimov, F. Nikolayey, S. Sorokin, G. Korenkov, D. Demidov, A. Vasilyeva, Ya. Turhan, T. Kirillov, G. Komissarov gibi isimlerin edebiyat dünyasına adım atmalarına yardımcı olmuştur. Söz konusu gazete yıllar içinde Çuvaş ediplerinin eserlerinin yayımlandığı en önemli yayım organı hâline gelmiş, K. İvanov, N. Vasilyev (Şuppuşşın), İ. Yefimov (Tıhti), F. Pavlov gibi isimler de burada yazın faaliyetinde bulunmuşlardır [18, s. 16]. Böylelikle ilk örnekleri Y.

Rojanskiy ve N. Biçurin tarafından kaleme alınan deneme (Rus. *oçerk*) ve kaside (Rus. *ode*) türleri dışında, Yakovlev sonrası yeni edebiyat diliyle şiir, hikâye, uzun hikâye gibi farklı türlere ait eserlerin yazımına başlanmıştır.

5.2. Çuvaşçanın Söz Varlığının Zenginleşmesi

Ruşçadan yapılan çeviriler sırasında yaşanan en önemli sorunlardan birisi de bazı kavram ya da terimlerin Çuvaşçada karşılıklarının bulunmamasıydı. Kimi çevirmenler bu sorunun çözümünü kaynak dildeki biçimi olduğu gibi bırakmakta görürken, kimileri de Çuvaşçanın dil olanaklarını kullanarak yeni birtakım sözler yapma yoluna gitmişlerdi. Önemli bir kısmının İ. Ya. Yakovlev ve öğrencilerince kullanıldığını bildiğimiz bu sözleri dinî metinler başta olmak üzere roman, hikâye, şiir, gazete gibi pek çok yazın türünün Çuvaşça çevirisinde tanımlayabiliyoruz.

1917 Bolşevik İhtilaline kadarki çeviri eserlerde yeni sözlerin büyük oranda [+lik] / [+lik], [+li] / [+li], [+şi] / [+şi], [-u] / [-ü], [-kan] / [-ken] gibi ekler ile türetildikleri görülmektedir. Söz konusu örnekler incelendiğinde, bunların özellikle soyut birtakım kavramlara karşılık bulma düşüncesi ile oluşturuldukları anlaşılmaktadır [19, s. 14; 20, s. 221-222; 21, s. 124-135].

a) [+lik] / [+lik] Ekli Sözcükler: ayıpsırlıh “günaheşizlik”, aşımlıh “bellek”, askınlıh “öfke, kudurma”, vatımlıh “yaşlılık”, vişşılıh “üç rublelik banknot”, vişelıh “oran”, yevırlıh “benzerlik”, yeşırlıh “yeşillik”, imıtsırlıh “açgözlülük”, işsırlıh “işsizlik”, işlıh “emek”, kılışılıh “uygunluk”, lipkılıh “sessizlik”, muhtavlıh “gurur”, namıslıh “mahcupiyet”, naçarlıh “zayıflık”, pılimlıh “gözlemelik un”, pılmenlıh “cehalet”, şımsalıh “yem torbası”, sıvaplıh “dındarlık”, sukkırlıh “cehalet”, savınışlıh “mutluluk”, sıvımarlıh “hastalık”, salhulıh “hüzün”, suyalıh “aldatma”, teylelıh “mutluluk”, tutlıh “tat”, tutlılıh “lezzet”, tıreklıh “sağlamlık”, tulıh “rahat”, tutılıh “zevкли”, tıttımlıh “cehalet”, usılıh “yararlılık”, üsımlıh “başarı”, hitılıh “titizlik”, hitlıh “hassislik”, hıvatlıh “kudret”, hınlıh “engel”, hitrelih “güzellik”, çarulıh “sabır”, çarusırlıh “sabırsızlık”, ilhanlıh “lanet” vb.

b) [+li] / [li] siplıhli “şifa”; tırlıslıhli “adil” vb.

c) [+şi] / [şi] Ekli Sözcükler: kimılşı “gümüşçü”, kşinekeşi “kâtip”, pahçaşı “bahçıvan”, pulıuşuşi “yardımcı”, solomonşı “Süleyman peygamberin

kitabından fal açan”, şiltırışı “müneccim”, çirküşı “kilise cemaatinden olan”, çılmekşı “çömlekçi”, emelşı “üfürükçü” vb.

ç) [-u] / [-ü] Ekli Sözcükler: üsırlı “sarhoşluk”, askınlı “hovardalık”, vırşu “savaşma”, kaşarttaru “af”, lıplanu “rahatlama”, lıplantaru “rahatlatma”, şunu “yanma”, ıtlaşşı şıyü “çok yeme, oburluk”, tırkü “fark”, hıru “çekinme”, huşılı-amanu “pişmanlık”, üpkelü “sitem”, yun tıku “kan dökme”, yasarlı “zina” vb.

d) [-kan] / [-ken] Ekli Sözcükler: işleken “işçi”; suylıkan “seçmen”; pılhanıkan “ası”; vıreneken “öğrenci”; vırenteken “öğretmen” vb.

Türetme yolu dışında, mevcut sözlere yeni anlamlar yüklenmesi ile de pek çok yeni kavram Çuvaş söz varlığına katılmıştır [22, s. 39-41].

çaplılıh “kibir”; çınlıh “teşhir”; çınlıh-tırlıslıh “mahkeme”; hastarlıh “emek”; ırılıh (I) “tatlılık”, (II) “iyi niyet”, (III) “hediye”, (IV) “haysiyet”, (V) “iktidar”, (VI) “şöhret”; ırılıh-sıplıh “ebedî esenlik”; işlilıh “ihtiyatlı”; işlilıhli “esrarengiz”; kirevsır “alaycı”; kirevsırılıh (I) “ayıp”, (II) “cehalet”, (III) “iğrenç”; mul usravlıh(i) “hazine”; pılımlıh “öğretim”; pılımlıh “kâhin”; sıtırılıh I “intikam”, (II) “saldırı”; taravatlıh “ihtiyatlı” vb.

Bu örneklerin büyük bir bölümü Çuvaşçanın söz varlığında kalıcı biçimde yer bulurken bir bölümünün ise bu şansa sahip olmadığını görüyoruz. Örneğin askınlı, kaşarttaru, lıplanu, lıplantaru, tırkü, hıru, huşılı-amanu, üpkelü, yun tıku, yasarlı sözleri kullanıldıkları dönemde önemli bir ihtiyacı karşılamalarına rağmen bugün Çuvaşçanın sözlük çalışmalarında tanıklanamamaktadırlar.

Ayrıca, Rusçadan alıntılanan kimi sözler, fonetik birtakım değişimlerle ilk Çuvaşça metinlerde kullanılır hâle gelmiştir: Rus. *udel'naya* > Çuv. *util* “özel”; Rus. *kontora* > Çuv. *kantur* “ofis”; Rus. *glava* > Çuv. *klava* “başkan”; Rus. *burmistr* > Çuv. *purmis* “kamarot”; Rus. *volost* > Çuv. *vulıs* “kasaba”; Rus. *guberniya* > Çuv. *kıprıne* “il” vb. Son olarak, bazı Rusça kavramların birebir çevirisi yapılarak metinlerde yeni sözlük öğelerinin varlık kazandıklarını görüyoruz: Rus. *nezakonnoe deystvie* > Rus. *zakonsır iş* “kanunsuz iş”; Rus. *doljnostnie litsa* > Çuv. *vırınlı şınsem* “yetkililer”; Rus. *rabočaya sila* > Çuv. *ış vıyı* “iş gücü”; Rus. *gostinyı dvor* > Çuv. *hına kılı* “konuk evi” [19, s. 33-16].

6. Sonuç ve Değerlendirmeler

• Çuvaşçanın tarihî söz varlığı ve gramerine ışık tutan kayıtların çoğaltılması noktasında, 18.

yüzyılın ilk yarısı itibariyle başlayan, 19. yüzyılda ise büyük hız kazanan çeviri etkinlikleri önemli bir etkiye sahiptir.

- Çeviri çalışmaları sırasında Çuvaşçanın yazıda nasıl bir grafik ile temsil edileceği konusu çokça tartışılmış, neredeyse iki asırlık deneme-yanılma tecrübelerini içine alan bir sürecin ardından bugünkü Çuvaş yazısını oluşturan fonetik alfabenin temelleri atılmıştır.

- Çuvaşçanın ilk çevirilerinin büyük bir kısmında kullanılan dil Viryal diyalekti esasında biçimlenirken, İ. Ya. Yakovlev ve Simbirsk Çuvaş Okulundan yetişen çevirmenler ise Anatri diyalektine temellenen, Viryal diyalektinden de katkıların bulunduğu bir dil anlayışını benimsenmişlerdir.

- İlk çevirilerin Rusçanın etkisi altında kalan bir anlayışla gerçekleştirilmesi, bağlamdaki anlamların doğru bir biçimde aktarılamadığı metinlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısının ortalarına değin tam anlamıyla aşılamayan bu sorun, İ. Ya. Yakovlev'in Çuvaşçanın dil özelliklerini dikkate aldığı ve metinlerin anlaşılabilirliğini öne çıkaran çeviri anlayışı ile çözüme kavuşturulmuştur.

- İlk çeviriler dil ve anlatım kusurlarının çokça tanıklandığı metinlerden oluşuyordu. Ancak zamanla çeviriden çok yeniden yazmayı andıran başarılı çalışmalara imza atan kuşaklar yetiştiler ve bunlar Çuvaşçanın ilk telif yazın ürünlerini kaleme aldılar. Çeviriler sayesinde farklı yazın türleri hakkında bilgi edinen andığımız kuşağa mensup yazar ve şairler telif eserlerde tür çeşitlenmesini sağladılar.

- İlk çevirilerin yapılabilmesinin önündeki en önemli sorunlardan birisi terminolojik kavramlara Çuvaşça karşılıklar bulmaktır. Söz konusu durumun çözümüne ilişkin gerçekleştirilen çalışmalar neticesinde, büyük bir kısmı bugün canlı bir biçimde kullanılmakta olan yüzlerce yeni kelime Çuvaşçaya kazandırılmıştır.

- Dinî çevirilerde kullanılan dilin ortak yazı dilini belirlediğine ilişkin görüş, Çuvaş yazı dilinin tesis edilmesi süreci için de söz konusu edilebilir. Almanca'nın Luther'in İncil'i çevirdiği Sakson diyalekti esasında oluşması gibi, Çuvaşçanın da İncil'in ve Hristiyanlığa ilişkin yayınların çevrilmesine yönelik çalışmalar neticesinde bir yazı dili hâline gelebildiğini görüyoruz.

- Çeviri faaliyetleri ile koşut ilerleyen yazı dilinin şekillenmesi sürecinde din adamlarının son derece etkin bir rol üstlenmesi, Çarlık yönetiminin bir hedef olarak gördüğü azınlık halkların Hristiyanlaştırılması düşüncesi ile ilgilidir. Bu yönüyle Çuvaşçanın yazı dilinin oluşum sürecini hızlan-

dıran çeviri çalışmalarının, Çuvaş halkının kendi medeni uyanışını gerçekleştirmek amacıyla toplum içi dinamiklerini harekete geçirmesi neticesinde ortaya çıkmadığı görülmektedir. Çuvaş yazı dilinin oluşumu, misyonerlik tabanlı çeviri çalışmalarının bir amacı değil, sonucudur.

Kaynaklar

1. Yıldız Ş. Endülüs Yahudileri ve İslam Kültür ve Biliminin Avrupa'ya Geçişinde Oynadıkları Rol // İstem. 2009. Yıl: 7. Sayı: 13. – S. 51-68.

2. Ülken H. Z. Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü. – İstanbul, 2011.

3. Kızıltan R. Tarihte Çeviri -Antik Çağdan 19. Yüzyıl Sonuna Kadar Edebi Çeviri Kuramları -1 Antik Çağdan Barok Çağın Sonuna Kadar- // Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi. Cilt: 40, Sayı: 1.2 2000. – s. 71-88.

4. Tanpınar A. H. 19uncu asır Türk Edebiyatı Tarihi. – İstanbul, 2001.

5. Durmuş O. 18. Yüzyıl Çuvaşçasının Söz Varlığı. – Edirne, 2014.

6. Petrov M. P. Çimpirti çıvaş şkulipe İvan Yıkkılç Yakkıvliv inçen. – Şupaşkar, 1928.

7. Rodionov V. Revolyutsiççenhi çıvaş literaturi. – Şupaşkar, 1989.

8. Rodionov V. Çıvaş literaturi, XVIII-XIX imirsem. – Şupaşkar, 2006.

9. Sergejev L. P. XVIII. İmirti Çıvaş şırulih'in palikisem. – Şupaşkar, 2004.

10. Arıkan İ. Çuvaş Türkçesinin Kurucularından Ermey İvanoviç Rojanskiy // IV. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi (27-28 Ağustos 2012), Bildiriler. 2013. – S. 3-9.

11. Petrov N. P. Çıvaş literatürüne çilhin istoriyi. – Şupaşkar, 1978.

12. Mukina İ. V. İ. Ya. Yakovlev şinçen huni çin simah. – Şupaşkar, 1998.

13. Vasilyev A. V. İ. Ya. Yakovlev tata unın literatürüne işinçi pultaruluh // Çıvaş literatürovedeniynin iytivisem. – Şupaşkar, 1978.

14. Alekseyev A. A. Çıvaş literatürüne çilhin umistoriyipe maltanhi utimisem // Çıvaş ilemliliteratürüne çilhi IV. 1978. – Şupaşkar, S. 3-18.

15. Vinogradov Yu. M. Grafikipa orfograf // Hal'hi Çıvaş çilhin fonetiki, grafikiliteratürüne çilhi IV. 1978. – Şupaşkar, 1978.

16. Petrov N. P. İ. Ya. Yakovlev literatürüne çilhin leksikine normilani // Çıvaş çilhe piliv. Şupaşkar, 1999.

17. Studentsov O. R. Tin çilhinçi simah tata simah maylaşiv'in sononimlih'i pirki // Voprosı istorii çuvaşskogo literaturnogo yazıka i ego stile. Mate-